

**І.В. АГІЄНКО, В.Т. БРИТАН, О.Ю. ВИСОЦЬКИЙ,
Л.М. КЛИМАСHEВСЬКИЙ, О.В. МИХАЙЛЮК, Л.С. ПІДЛІСНА,
О.М. РЕШЕТІЛОВА, А.В. САВИЧ** **УДК 378.1:93(477.63)**

НАРИС ІСТОРІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ (1945 – 1991 РР.)

1. Відновлення та розвиток вищої школи Дніпропетровщини у 1945-1991 рр.

Окрім стану матеріально-технічної бази потенціал ВНЗ визначається якістю складу його науково-педагогічних працівників. Ось чому удосконалення підготовки науково-педагогічних кадрів було не менш важливим завданням, ніж зміцнення матеріально-технічної бази вищої школи.

Перший повоєнний навчальний рік (1945/1946) ВНЗ Дніпропетровської області розпочали з такими кількісними та якісними показниками професорсько-викладацького складу кількість викладачів налічувала у:

ступенем – 83 чол. [20, ф. 19, оп. 5, спр. 149, арк. 12, 14].

Таким чином, кількість викладачів з науковим ступенем і званням складала лише 24 % від усього контингенту науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. У п'яти ВНЗ з 11 не було ні професора, ні доктора, з 12 кафедр суспільних наук, лише дві очолювалися кандидатами наук. У 1945 р. у всіх навчальних закладах було захищено лише одну докторську та 7 кандидатських дисертацій. У 1946 р. над докторськими дисертаціями працювало 17 чол., а над кандидатськими – 43 чол., 42 чол. навчалось в аспірантурі. Але й у наступному,

1. Держуніверситеті	216
2. Гірничому інституті	101
3. Металургійному	172
4. Транспортному	146
5. Хіміко-технологічному	69
6. Будівельному	68
7. Медичному (разом з фармацевтичним)	252
8. Сільськогосподарському	46
9. Криворізькому гірничорудному	52
10. Криворізькому педагогічному	49
11. Дніпродзержинському металургійному вечірньому	17
Всього	1188

Якісні показники науково-педагогічного складу ВНЗ: зі 1188 викладів-професорів, докторів наук – 59, професорів без наукового ступеня доктора наук – 25; доцентів, кандидатів наук – 284, доцентів без ступеня кандидата наук – 42, асистентів з ученим

1947 р., ВНЗ м. Дніпропетровська, за винятком металургійного, транспортного й будівельного інститутів, ще не досягли довоєнного рівня щодо кількості професорів, докторів наук у викладацькому складі (див. Табл. 1).

**Кількість професорів, докторів наук у викладацькому складі вузів
м. Дніпропетровська**

Таблиця 1.

№ п/п	Назва ВНЗ	Кількість професорів, докторів наук	
		1941 р.	1947 р.
1.	Металургійний	13	17
2.	Транспортний	3	6
3.	Будівельний	1	1
4.	Медичний	32	27
5.	Гірничий	11	7
6.	Хіміко-технологічний	2	1
7.	Сільськогосподарський	4	3
8.	Держуніверситет	15	4
	Всього	81	65

З таблиці видно, що у 1947 р. у ВНЗ обласного центру працювало 65 д.н., професорів, тобто на 16 чол. менше ніж у 1941 р. Незважаючи на те, що у 1947-1948 навчальному році у вищих навчальних закладах Дніпропетровської області серед 1419 викладачів були: 1 академік АН УРСР, 4 члени-кореспонденти АН УРСР, 62 доктори наук, професори, 470 канд. наук, доцентів, підвищення якісного складу науково-педагогічних працівників залишалося нагальною потребою [20, ф. 19, оп. 5, спр. 146, л. 6].

Постійну увагу вирішенню проблеми підготовки науково-педагогічних кадрів приділяли керівні партійні та урядові органи. Постанови з цього питання приймалися майже через кожні 3-5 років. Зокрема, велике значення у розв'язанні проблеми викладацьких кадрів мала постанова РНК СРСР від 6 квітня 1946 р. "Про підвищення окладів працівникам науки і про поліпшення їх матеріально-побутових умов". Відповідно з цієї постанови з 1 квітня 1946 р. на 50% підвищувалися посадові оклади старших викладачів, викладачів і аспірантів вищих навчальних закладів, які не мали вчених ступенів або звань. Встановлювалося

пільгове постачання професорсько-викладацького складу продовольчими й промисловими товарами [4, 46].

Глибокий і всебічний аналіз підготовки науково-педагогічних кадрів через аспірантуру зробив ЦК КП(б)У в постановках "Про підготовку наукових кадрів через аспірантуру а Українській РСР" від 17 січня 1947 р., "Про стан та заходи до поліпшення підготовки та захисту дисертацій у ВНЗ і науково-дослідних закладах Української РСР" від 11 лютого 1950 р., "Про недоліки в роботі з підготовки науково-педагогічних кадрів через аспірантуру в Одеському політехнічному інституті" від 2 грудня 1950 р. [4, 47].

Важливу роль у подоланні недоліків в роботі аспірантури відіграла перша післявоєнна республіканська нарада з питань підготовки наукових кадрів через аспірантуру, що відбулася в червні 1947 р. у м. Києві. На ній були розглянуті й рекомендовані спеціальності, з яких передбачалося готувати кадри, визначені опорні ВНЗ й НДІ, приблизна тематика дисертацій, скореговані плани прийому до аспірантури.

З 1948 р. при провідних ВНЗ та НДІ України почала діяти однорічна аспірантура. До неї приймалися викладачі для завершення кандидатських дисертацій. Одночасно розширювалась підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації шляхом зарахування здібних молодих науковців до докторантури у провідних навчальних закладах Москви, Ленінграда, Києва. За відрядженими науковцями зберігалась заробітна плата на весь строк їх перебування у річній аспірантурі або докторантурі [4, 48].

Відповідно постанови Ради Міністрів СРСР від 19 лютого 1953 р. “Про заходи щодо поліпшення підготовки професорсько-викладацьких кадрів для вищих навчальних закладів СРСР” та Центрального Комітету КПРС і Ради Міністрів СРСР від 20 серпня 1956 р. “Про заходи щодо поліпшення підготовки і атестації наукових та педагогічних кадрів” у всіх ВНЗ, за винятком педагогічних та вчительських інститутів, вводились періодичні (через кожні п’ять років) конкурси на заміщення вакантних посад завідувачів кафедр, доцентів, викладачів та асистентів. З 1957 р. такі конкурси встановлено й для вищих педагогічних навчальних закладів УРСР.

Вводився новий порядок комплектування аспірантури. На відміну від минулих років, до аспірантури на спеціальні технічні й технологічні кафедри приймалися особи, які мали не менш як дворічний стаж практичної роботи за профілем обраної спеціальності.

З першого вересня 1956 р. припинявся прийом до докторантури. Підготовка спеціалістів вищої кваліфікації - докторів наук – мала здійснюватися надалі на основі активної участі викладачів у науково-дослідній роботі. Для осіб, які успішно поєднували педагогічну діяльність з науковою роботою, встановлювались творчі відпустки для завершення кандидатських або докторських дисертацій.

За встановленим порядком докторські й кандидатські дисертації приймалися до захисту лише після опублікування їх у пресі

у вигляді монографій або окремих статей. Право приймати дисертації до захисту на Україні в той час мали 45 вищих навчальних закладів [4, 59-60].

13 червня 1961 р. та 12 травня 1962 р. ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР прийняли спеціальні постанови про заходи щодо поліпшення добору і підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів. Навчальним закладам надавалось право ввести в свої штати посади стажистів-дослідників. Для тих, хто бажав здобути вчений ступінь кандидата наук, встановлювались єдині кандидатські екзамени з філософії, іноземної мови і спеціальної дисципліни відповідно теми дисертації. Особи, що склали такі екзамени, звільнялись від екзаменів при вступі в аспірантуру. Встановлювались додаткові пільги для аспірантів-заочників.

У період з 1959 р. по 1967 р. кількість аспірантів у ВНЗ України зросла у 3,5 рази, в тому числі з відривом від виробництва у 3,1 рази, а без відриву від виробництва у 4,4 рази. У вищих навчальних закладах навчалось 65% всіх аспірантів України.

Навчальним закладам надавалось право відряджати науково-педагогічних працівників терміном до шести місяців в інші ВНЗ, наукові установи, на підприємства і в організації для виконання наукових досліджень, узагальнення передового досвіду і впровадження закінчених наукових робіт [4, 269, 270-271].

16 листопада 1967 р. вийшла постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР “Про поліпшення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів”, в якій були визначені заходи щодо підвищення кваліфікації викладачів шляхом відрядження на навчання на факультети підвищення кваліфікації терміном на 4 місяці, а також шляхом проходження стажування на передових промислових та сільськогосподарських підприємствах, у провідних ВНЗ і НДІ. Важливе місце відводилось підвищенню ефективності роботи аспірантури, поширенню підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у

цільовій аспірантурі, а також створенню відповідних умов для тих, хто працював над дисертаціями поза аспірантурою [13, т. 9, 130, 388-393].

Важливим було рішення уряду надати вищим навчальним закладам можливість переводити на посади старших наукових співробітників тих кандидатів наук, які протягом одного-двох років здатні завершити роботу над докторською дисертацією та успішно захистити її. Якщо у 1966 р. у вищих навчальних закладах МВССО УРСР на посадах старших наукових співробітників було 80 викладачів то у 1970 р. – 93. Усього ж за п'ять років на посади старших наукових співробітників було переведено 234 викладачі-кандидати наук. Із 134 викладачів, що закінчили строки перебування на цих посадах, 38 чоловік захистили докторські дисертації, 41 – подали їх до захисту. Порівняно з 1966 р. число наукових співробітників, які своєчасно захищають докторські дисертації, зросло на 22%. Якщо у 1966 р. у системі МВССО УРСР працювало 760 професорів і докторів наук, то в 1970 р. їх стало 960. Така форма підготовки докторів наук була успішно організована в багатьох ВНЗ України, в тому числі у Дніпропетровських хіміко-технологічному й гірничому інститутах [19, 27-28].

Зазначені форми роботи отримали розвиток у 70-80-ті роки. Зокрема, 18 жовтня 1974 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову “Про заходи щодо подальшого удосконалення атестації наукових і науково-педагогічних кадрів [13, т. 12, 472-475].

У результаті прийнятих організаційних заходів в роки дев'ятої п'ятирічки (1971-1975 рр.) питома вага викладачів з науковими ступенями й званнями збільшилася в системі Мінвузу УРСР з 40,1 до 46,1%. Якщо на початку п'ятирічки у 18 ВНЗ республіки не було жодного професора, доктора наук, то при її завершенні таких навчальних закладів залишилося тільки 5 (у системі Міністерства освіти УРСР) [10, 265].

На початку 80-х років вийшла постанова ЦК КПРС “Про подальше удосконалення системи підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук вищих навчальних закладів” [13, т. 14, 359-363], а в березні 1987 р. – низка урядових постанов, націлених на підвищення ефективності життєдіяльності вищої школи, в тому числі й у справі підготовки науково-педагогічних кадрів [див.: “Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране. – К.: 1987].

Постійна увага партійних і радянських органів до проблеми підвищення якості науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів у повоєнний період підкріплялася конкретною роботою, яка проводилася з цього питання безпосередньо у ВНЗ. Основними джерелами формування викладацького складу ВНЗ у перше повоєнне десятиріччя (1946-1955 рр.) були: повернення у навчальні заклади викладачів з місць їхньої дислокації під час окупації Дніпропетровської області, а також демобілізованих з лав Радянської Армії; ефективна робота аспірантури, як головної форми підготовки науково-педагогічних кадрів; захист докторських і кандидатських дисертацій працюючими викладачами; залучення до викладацької роботи висококваліфікованих працівників науково-дослідних інститутів та установ.

Ця робота у ВНЗ Дніпропетровщини розпочалася зразу ж після відновлення навчального процесу. Зокрема, в держуніверситеті вже в 1944 р. вдалося відновити аспірантуру. В той час у ній навчалося лише 6 чол. Але в 1952 р. аспірантів було вже 17. З 1947 р. розпочався захист кандидатських і докторських дисертацій. Важливо відзначити, що дисертації писалися без відриву від основної роботи, без надання творчих відпусток та наукових відраджень. Але й при таких умовах в університеті в 1947 р. було захищено 9 кандидатських дисертацій, у 1948 р. – 1 докторська і 9 кандидатських, у 1949 р. – 5 кандидатських, у 1950 р. – 17

кандидатських. У 1949 р. у ДДУ над докторськими дисертаціями працювало 25 чол., а над кандидатськими – 65 чол. [12, 99].

У 50-ті роки в університеті відбувався процес планомірного зростання викладацьких кадрів, головним чином за рахунок викладачів з науковим ступенем. Так, тільки в 1954 р. було завершено написання текстів 6 докторських і 18 кандидатських дисертацій. У 1955 р. захищені 13 кандидатських дисертацій і 19 подано до захисту. У 1956-1959 рр. докторські дисертації захистили 5 викладачів. У порівнянні з 1950 роком у 1960 р. кількість професорів, докторів наук збільшилася з 6 до 14, доцентів, кандидатів наук – відповідно з 85 до 144 [12, 102, 103].

Іntenсивно нарощував потужність науково-педагогічного потенціалу металургійний інститут. Тут висококваліфікований науково-педагогічний склад було сформовано ще в довоєнний період. У 1941 р. у складі викладачів інституту було 3 академіка і 1 член-кореспондент АН УРСР, 10 професорів і 54 доценти. Поповнення викладацького колективу інституту відбувалося за рахунок випускників аспірантури та працівників науково-дослідних підрозділів. Уже в 1950 р. загальна кількість викладацького складу досягла 192 чол., з них 18 професорів, докторів наук, 77 доцентів, кандидатів наук [5, 79]. До початку 60-х років кількість викладачів у інституті збільшилася до 503 чол., професорів – до 28 чол., доцентів – до 164 чол. [20, ф. 19, оп. 48, спр. 149, арк. 1].

У кінці 40-х – 50-ті роки відбувалося становлення аспірантури в транспортному інституті. В 1948-1954 рр. успішно захистили кандидатські дисертації 5 аспірантів. До кінця 50-х років контингент аспірантів складав 13-16 чол. У 1954 р. ДІП отримав право на прийняття захисту кандидатських дисертацій, і в наступні 10 років дисертації захистили 19 аспірантів. Всього ж у 1956-1960 рр. в ДІП-і захистили дисертації 21 чол.

У гірничому інституті в 1946-1947 навчальному році працювало

127 викладачів, серед яких було 13 професорів і 50 доцентів. До 1960 р. професорсько-викладацький склад збільшився майже вдвічі й нараховував 223 чол., серед яких було 14 професорів і 117 кандидатів наук, доцентів. В аспірантурі в 1960 р. навчалось 64 аспіранти, в тому числі 23 з відривом від виробництва [6, 92, 98-99].

У медичному інституті в 1946 р. працювало 26 професорів, 24 доктори і 72 кандидати медичних наук, з 1941 по 1956 рр. тут було підготовлено 38 докторів і 187 кандидатів наук [18, 30].

На початку 1945-1946 навчального року в сільськогосподарському інституті працювало 56 викладачів, серед яких 6 професорів, 20 кандидатів наук. Наприкінці 1947 р. тут була захищена докторська дисертація, 4 викладачі завершували роботу над докторськими дисертаціями, ще 4 - інтенсивно працювали над їх підготовкою. Тут лише на агрономічному факультеті у 1956 р. працювали 4 професори, доктори наук, 28 кандидатів наук, доцентів. Всього ж в інституті з 1946 по 1959 рік в різні періоди працювало від 1 до 8 професорів та докторів наук, від 24 до 40 доцентів і кандидатів наук [11, 63, 71].

Повільніше ця робота проводилася в будівельному інституті, де у 1949-1950 навчальному році тільки 18 викладачів мали науковий ступень кандидата наук, а в наступному навчальному році їх кількість збільшилася лише на 3 чол. Стан справ почав виправлятися з середини 50-х років. З 1955 до 1965 р. професорсько-викладацький колектив виріс з 200 до 259 чол. Майже 40% викладачів мали наукові ступені та вчені звання [1, 70, 81].

У Кривому Розі з формуванням професорсько-викладацького складу краще справи були в гірничорудному інституті. Тут на початок 60-х років працювало більше 300 викладачів, в тому числі докторів наук – 5, кандидатів наук – 97.

Аспірантура інституту нараховувала 118 чол., в тому числі з відривом від виробництва – 43 чол. [20, ф. 19, оп. 48, спр. 149, арк. 37].

Гіршими справи з викладацькими кадрами були в педагогічному інституті, де в цей період працювало 78 викладачів, серед яких не було жодного доктора наук, а кандидатів наук було лише 24 чол. В інституті не працювала аспірантура [20, ф. 19, оп. 48, спр. 149, арк. 10].

У 60-ті – 80-ті роки головною формою підготовки науково-педагогічних кадрів стала аспірантура, тому на підвищенні ефективності її роботи була сконцентрована увага місцевих партійних і радянських директивних органів, а також колективів ВНЗ. Треба відзначити, що в першій половині 60-х років аспірантура працювала малоефективно.

У вищих навчальних закладах МВССО України з 1181 аспіранта, які закінчили навчання в 1966 р., захистили в термін дисертації тільки 133, тобто 11,3%. Протягом року з аспірантури ВНЗ та академічних інститутів республіки вибуло 870 чоловік, в тому числі 226 (25,7%) було відраховано за невиконання плану наукової підготовки.

Тому не випадково в цілому ряді офіційних документів, направлених на удосконалення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів, особливе місце належало заходам, які брали за свою мету підвищення ефективності роботи аспірантури вищих навчальних закладів. Ці документи зобов'язували відповідні служби покращити відбір поступаючих до аспірантури, підвищити актуальність досліджень, посилити наукове керівництво та контроль за їхньою роботою. Особливе значення надавалось складанню перспективних планів підготовки наукових кадрів, розширенню цільової аспірантури, зміцненню наукової бази аспірантських робіт, розширенню прийому до аспірантури спеціалістів виробництва, більш широкій участі підприємств та організацій в оціненні дисертацій.

Питання підготовки і виховання науково-педагогічних кадрів систематично аналізувалися в основних вузівських центрах України, зокрема, в

Дніпропетровській області. Тут ця проблема розглянута на засіданні бюро обкому партії на початку VIII п'ятирічки 1966 – 1970 рр., при цьому значну увагу було приділено підвищенню ефективності підготовки кадрів через аспірантуру.

Корисний досвід роботи з аспірантами та науково-педагогічними кадрами накопичився у ВНЗ Дніпропетровська, територіально зосереджених у центральному районі міста (Жовтневому). Тут у січні 1968 р. була створена районна навчально-наукова комісія, в склад якої увійшли 17 відомих вчених ВНЗ, 4 наукових працівники НДІ. В 70-ті роки цей громадський орган, очолюваний деканом електromеталургійного факультету Дніпропетровського металургійного інституту проф. М.І.Гасиком, провів корисну роботу із підвищення ефективності наукових досліджень, покращення підбору, підготовки та виховання науково-педагогічних кадрів, узагальнення позитивного досвіду окремих колективів ВНЗ у організації наукової, навчально-методичної і виховної діяльності. В районі систематично проводились конкурси педагогічної майстерності викладачів вищих навчальних закладів, огляди-конкурси на кращу постановку науково-дослідної роботи. Значна увага приділялася підготовці аспірантів і молодих викладачів з питань психології, педагогіки та методології наукових досліджень.*

Регулярна увага питанням підготовки науково-педагогічних кадрів приділялась безпосередньо у вищих навчальних закладах. Проаналізувавши організацію прийому до аспірантури, ректорат Дніпропетровського гірничого інституту відзначив, що кафедри недостатньо підтримують зв'язки з випускниками, мало запрошують на навчання в аспірантуру відмінників навчання. Тому план прийому до аспірантури в 1966 і 1967 роках не було виконано, конкурс у 1967 р. склав лише 1,25 чол. на місце, а з 48 аспірантів, які закінчили аспірантуру в зазначеному році, захистили свої роботи тільки 18 чоловік. Ректорат

зобов'язав завідувачів кафедр ширше розгорнути роботу щодо заохочення на навчання спеціалістів, які мали напрацьований матеріал для наукової роботи та склали кандидатські екзамени. З метою визначення ділових якостей, а також навичок наукової і педагогічної роботи на кафедрах рекомендувалось проводити обов'язкову співбесіду з кожним поступаючим до аспірантури. Підвищувалась особиста відповідальність завідувачів за роботу з пошукачами.

Досвід роботи ВНЗ показав, що кращі результати прийому до аспірантури забезпечувались тоді, коли з числа кандидатів для вступу відбирались особи, які мали напрацьований матеріал для наукової роботи на підприємствах, в НДС, а також талановиті випускники, які проявили здібності до такої роботи та рекомендовані до аспірантури зразу ж після закінчення інституту.

В роки VIII п'ятирічки (1966-1970 рр.) значно поширилася участь студентів в роботі студентського наукового товариства (СНТ). Якщо в 1966 р. кількість членів СНТ складала 24% від загальної кількості студентів у республіці, то в 1970 р. – 31,3%.

Учені ради рекомендували найбільш здібних членів СНТ до вступу в аспірантуру. Зокрема, в металургійному інституті в 1968 р. було прийнято в аспірантуру 7 випускників, які в період навчання брали активну участь у науковій роботі, і ще 7 було залишено для наукової роботи на кафедрах*, а в хіміко-технологічному інституті за 1966-1968 рр. в аспірантуру було прийнято 96 активних учасників СНТ.* * Таким чином, студентське наукове товариство було значним резервом для поповнення аспірантури ВНЗ здібними випускниками й покращення якості її роботи.

У транспортному інституті в 1965 році підготовка аспірантів проводилась із 13-ти спеціальностей. Швидко збільшувалась кількість аспірантів. До 1963 року щорічний контингент аспірантів ДІТ-у складав 13-16 чоловік. В 1964 році загальна кількість

аспірантів збільшилась до 39 чоловік, в 1965 році – до 64, а в 1966 році в ДІТ-і було вже 76 аспірантів. Приблизно половина із них навчалась в аспірантурі заочно. Практично всі, хто закінчив навчання в аспірантурі, залишалися працювати в інституті.

Збільшувалась кількість дисертаційних робіт, що захищалися. Зокрема, в 1961-1965 рр. було захищено 40 дисертацій, вдвічі більше, ніж у попередні 5 років. Якщо в попередні роки кількість захищених дисертацій щорічно не перевищувала 6, то в 1964 р. було захищено 12 дисертацій.

У 60-ті роки значно активізувалася діяльність аспірантури в Криворізькому гірничорудному інституті, яка нараховувала у зазначене десятиріччя 120-150 аспірантів. До 1970 р. 140 викладачів і співробітників інституту успішно захистили кандидатські дисертації й 12 чол. – докторські [14, 16].

Важливою умовою підготовки молодих учених через аспірантуру було ефективне наукове керівництво роботою аспірантів з боку наукових керівників.

Тому ректорати приділяли особливу увагу їх добору. Добре ця робота була організована в металургійному, гірничому, хіміко-технологічному та інших ВНЗ області. Так, дякуючи умілому науковому керівництву, більшість аспірантів кафедри обробки металів тиском ДМетІ (завідувач кафедри академік АН УРСР О.П.Чекмарьов*) виконувала дисертації якісно і своєчасно. О.П.Чекмарьов до 1968 р. особисто підготував понад 100 кандидатів наук. Складовими такого успіху були його широка ерудиція й висока наукова активність, ретельний відбір учнів і уміле планування їхньої роботи, актуальність тематики наукових досліджень і реальне виконання, повсякденна допомога аспірантам і контроль за їх діяльністю.* *

Такі риси були притаманні й багатьом іншим видатним ученим Дніпропетровської області, зокрема: академікам АН УРСР Г.М.Малахову та К.Ф.Стародубову, членам-кореспондентам АН УРСР К.П.Буніну, М.О.Лошкарьову, В.А.Лазаряну,

В.М.Буднику, В.І.Моссаковському, професорам С.Й.Хитрику, М.Я.Полякову, Д.К.Абрамову, С.А.Волотковському [16, 38; 20, ф. 18, оп. 38, спр. 2, арк. 16].

Їхні учні, ставши кандидатами наук, продовжуючи наукову й педагогічну роботу в навчальних закладах, НДІ й на підприємствах, не втрачали зв'язків зі своїми вчителями, радились і консультувались з ними з питань подальшої наукової роботи, інформували їх про результати своїх досліджень. Так створювалися наукові школи, які зробили значний внесок у підготовку науково-педагогічних кадрів, прискорення науково-технічного прогресу.

Багато учнів зазначених наукових керівників продовжують справу своїх учителів, вшановують пам'ять про них, пропагують досвід їхньої життєдіяльності. Наприклад, наукова громадськість схвально сприйняла вихід у світ книг про життєдіяльність академіків О.П.Чекмарьова ("Вік академіка О.П.Чекмарьова. 1902-2002". – Дніпропетровськ: 2002". – 224 с.) і К.Ф.Стародубова ("Воспоминания родных, близких, коллег, учеников об академике К.Ф.Стародубове". – Днепропетровск: 2004. – 280 с.), присвячених 100-річчю від дня їх народження.

Але, в науковому керівництві аспірантами в кінці 60-х – на початку 70-х років були й недоліки. Так, третина докторів наук і професорів ВНЗ України на початку 70-х років не керувала аспірантами зовсім, в той час, як окремі професори і навіть доценти мали їх занадто багато.

Головна причина такого становища полягала в тому, що підготовка наукових кадрів через аспірантуру була зосереджена, як правило, у провідних вищих навчальних закладах, на опорних кафедрах. Це в загальному відповідало періоду, коли лише університети та деякі великі ВНЗ мали в своєму складі докторів наук, професорів. Але в 70-80-ті роки становище суттєвим чином змінилося, більшість вищих навчальних закладів України вже мали кадри вищої наукової кваліфікації.

Стара система стримувала підготовку кандидатів наук. Тому виникла необхідність сміливіше довіряти керівництво аспірантами всім докторам наук, професорам, які проявляли відповідні організаторські здібності, незалежно від місця їхньої роботи.

У зв'язку зі збільшенням у вищих навчальних закладах кількості аспірантів і молодих викладачів постало питання про створення спеціальних органів, які б регулярно проводили з ними роботу. Такими органами стали ради молодих учених, створені в більшості ВНЗ республіки в роки восьмої п'ятирічки. Для керівництва їхньою діяльністю була організована Республіканська рада для роботи з молодими вченими та аспірантами. Ради молодих учених особливу увагу приділяли покращенню відбору та підготовці молоді для вступу до аспірантури, заохочували до наукової творчості.

Багато корисних справ було, зокрема, на рахунку ради молодих учених Дніпропетровського гірничого інституту. Вже в перший рік свого існування (створена в травні 1968 р.) вона провела республіканську конференцію з проблем автоматизації та механізації в гірничорудній і металургійній промисловості (конференція готувалась спільно з радою молодих учених металургійного інституту), випустила 2 стенди наукової інформації та організувала виставку робіт молодих учених, до якої було подано 73 роботи з 18 кафедр. Велика увага на її засіданнях приділялась аналізу виконання навчальних планів аспірантами, особливо третього року навчання. Рада допомагала науковому ростові асистентів, які не мали кандидатських ступенів, здійснювала контроль за роботою теоретичних семінарів для молодих викладачів та аспірантів, організувала виїзди агітбригад у райони Донбасу та Кривбасу [2, 61-62].

З'явилися ради молодих вчених і в інших навчальних закладах. Але на межі 70-80-х років їхня діяльність, як і інших громадських організацій, все більше уржалась

формалізмом і бюрократизмом, і поступово вони втратили свої початкові функції, втратили свій престиж.

Для підготовки науково-педагогічних кадрів широко використовувались і такі форми організації наукової роботи, як цільова й річна аспірантура, хоча відношення до них у навчальних закладах було неоднозначним.

Позитивні результати при хорошій організації та правильному керівництві давала річна аспірантура, до якої зараховувались викладачі зі значним стажем роботи, що склали кандидатський мінімум, а також мали певну наукову наробку за вибраною темою. Зокрема, в роки дев'ятої п'ятирічки в Дніпропетровському університеті всі "річники", як правило, своєчасно та якісно захистили кандидатські дисертації.

У 80-ті роки контингент аспірантів вищих навчальних закладів України стабілізувався і складав щорічно 8,2 тис. чоловік, а випуск аспірантури – 2,3 тис. чоловік. Привертає до себе увагу той факт, що в роки дев'ятої та десятої п'ятирічок здійснювався курс не збільшення питомої ваги аспірантів, які навчалися без відриву від виробництва. Якщо в 1970 р. вони становили 41 % від числа всіх аспірантів, то в 1975 р. – 58 %, а в 1980 р. – 61 %.

Викликано це було тим, що існуюче стипендіальне забезпечення аспірантів очної форми навчання, їхнє матеріальне становище, можливості для проведення експериментальної частини дисертаційних робіт значно поступалися можливостям тих, хто навчався без відриву від виробництва.

Правда, була тут і негативна сторона, так як ефективність очної аспірантури значно вища, ніж заочної. Деяке покращення матеріального становища аспірантів у 80-ті роки (підвищення стипендії, оплачувана робота за виконання договірних НДР) дозволило повернути пріоритет цій формі підготовки науково-педагогічних кадрів. В цілому ж аспірантура функціонувала недостатньо ефективно: в її показниках не простежувалась регулярна, стійка тенденція

до збільшення кількості тих, що в термін захищали або подавали до захисту дисертації.

Зазвичай більш високі результати роботи припадали на завершальні роки п'ятирічок., а також на ювілейні роки нашої історії. Очевидно, в ці роки колективи ВНЗ більше прикладали зусиль та змогли краще мобілізувати аспірантів та їхніх керівників на вирішення поставлених перед ними завдань. Тобто, можливості для цього були, і їх необхідно було максимально використати, щоб досягти підвищення ефективності аспірантури.

Поряд із підготовкою кандидатів наук у ВНЗ вирішувалась проблема наукових кадрів вищої кваліфікації – докторів наук. Ректорати та вчені ради вищих навчальних закладів не тільки розробляли перспективні плани підготовки докторів наук, але й контролювали їхнє виконання, добивалися створення необхідних умов для написання дисертацій. Застосовувались і такі форми роботи, як заслуховування на засіданнях кафедр, міжкафедральних наукових семінарах і вчених радах звітів докторантів у ході написання дисертацій. За необхідністю вони звільнялись від педагогічного навантаження, переводились на посади старших наукових співробітників, їм надавались творчі відпустки.

Певний досвід роботи в цьому відношенні накопичили у Дніпропетровському університеті. Тут повсякчасно вивчали психологічні та організаційні труднощі, які стримували ріст наукових кадрів. Було ліквідовано перевантаження навчально-методичною роботою перспективних викладачів, їм надавалась різностороння підтримка, підготовка докторських робіт розглядалась як важлива державна справа. Виявлялись кандидати наук, які мали наробки з докторської дисертації, що дозволяло з 1969 до 1974 р. надати творчі відпустки 26 пошукачам, а 24 перевести на посади старших наукових співробітників. Багато уваги приділялось також удосконаленню

підготовки кандидатів наук. У 1972-1974 рр. кандидатські роботи в університеті захистили 143 співробітника. В результаті кількість кандидатів наук в ДДУ досягла 430. Все це дозволило йому зробити різкий стрибок у поповненні викладацького складу докторами наук. Лише за перші три роки дев'ятої п'ятирічки було захищено 28 докторських дисертацій, що перевищило рівень, досягнутий за попередні десять років.

Переведення викладачів вищих навчальних закладів на посади старших наукових співробітників широко здійснювалося і в наступні роки. Наприклад, у дванадцятій п'ятирічці 600 кандидатів наук були закріплені за академічними НДІ та великими ВНЗ для написання докторських робіт. В результаті, якщо за весь період восьмої - дев'ятої п'ятирічок через цю форму організації наукової роботи було підготовлено 346 докторів наук, то тільки за 1986-1987 рр. – 370 [2, 65-66].

У 1988 р. для підготовки докторів наук у вищій школі було введено докторантуру. Важливо було так організувати її роботу, щоб вона не перетворилася в “поточну” підготовку докторів наук, які відрізнялись від інших вчених лише рангом ступеня. Ось чому необхідно було забезпечувати старанний відбір у докторантуру дійсно талановитих вчених із числа молодих кандидатів наук.

Покращенню якісного складу науково-педагогічних працівників ВНЗ сприяло відрядження викладачів на факультети підвищення кваліфікації (ФПК), а також їхнє стажування у провідних НДІ та на підприємствах. Робота складалась таким чином, щоб кожен викладач один раз за п'ятиріччя підвищував кваліфікацію. Для цього в країні була створена система інститутів і факультетів підвищення кваліфікації, охоплююча в роки десятої п'ятирічки 9 ІПК і 120 ФПК. В республіці 14 таких ІПК і ФПК діяли при університетах та великих технічних ВНЗ.

Накопичений у ВНЗ Дніпропетровської області в 60-х роках досвід підготовки

науково-педагогічних кадрів удосконалювався в 70-х – 80-х роках. Зокрема, в ДДУ в це двадцятиріччя потреби в наукових кадрах були задоволені за рахунок підготовки докторів і кандидатів наук з числа власних співробітників і випускників. Якщо в 1960-1969 рр. викладачами і співробітниками було захищено 14 докторських і 200 кандидатських дисертацій, то в 1970-1979 рр. – відповідно 42 і 500, а за п'ять років 1980-1985 рр. – 27 докторських і 187 кандидатських дисертацій. Згідно з існуючим в університеті перспективним планом підготовки кадрів вищої кваліфікації, тільки з 1971 до 1980 р. на посаді старшого наукового співробітника побувало 38 викладачів, які працювали над докторськими дисертаціями, у творчих відпустках – 32, зменшувалось навантаження щорічно 30 викладачам, які активно працювали над підготовкою дисертацій. У другій половині 80-х років 27 чоловік із числа докторантів було направлено на стажування за кордон.

Якщо на початку 60-х років у ДДУ діяло 4 спеціалізовані ради, де захищалися кандидатські дисертації, а докторські дисертації розглядалися на раді університету, то на кінець 70-х років працювало вже 9 рад, у тому числі 4 – за наданням докторського й 5 – за наданням кандидатського ступеня.

Ефективно працювала аспірантура ДДУ. Якщо в 1960 р. проводилася підготовка за 26 спеціальностями, то в 1970 р. – за 44, а в 1980 р. – за 48. Кількість аспірантів зросла з 97 (в тому числі 53-очної форми навчання) у 1960-1961 навчальному році до 390 (227-очної форми) у 1970-1971 навчальному році. Після ліквідації у 70-х роках тенденції до зменшення долі викладачів з науковими ступенями й званнями, викликаной збільшенням числа штатних працівників ДДУ, контингент аспірантів був скорочений і в 1980-1981 навчальному році він складав 204 чоловіки (163-очної форми) [12, 127].

Після отримання статусу навчального закладу з денною формою навчання планомірно нарощував свій науково-

педагогічний потенціал Дніпродзержинський індустріальний інститут. Тут у 1969 році першим викладачем з успіхом захистив докторську дисертацію В.І.Логінов, який на той час уже був ректором ДзІІ. У 70-ті роки в інституті вже працювали 4 доктори наук і професори, 110 кандидатів наук і доцентів. Тільки за період 1971-1974 рр. штатними викладачами, яким було створено відповідні умови, захищено 4 докторських і 18 кандидатських дисертацій. У другій половині 70-х років докторські дисертації захистили ще 4 викладачі, а у 80-х – початку 90-х років – кількість докторів наук в інституті збільшилася ще на 10 чол., причому 5 з них захистили докторські дисертації з суспільних наук. Не випадково вже наприкінці 80-х років інститут посідав по чисельності докторів та кандидатів наук одне із провідних місць серед гірничо-металургійних ВНЗ України, а наприкінці ХХ ст. тут працювали 3 академіки й 3 члени-кореспонденти НАН України, 2 Заслужених діячі науки і техніки України, 4 Заслужених працівники вищої школи України, 2 Заслужених винахідники України, 30 докторів наук, з них 21 професор, 143 доценти. Питома вага докторів наук серед викладачів складала 8,8 %, а викладачів з науковими ступенями і званнями – 61,6% [17, 42, 45-46, 54]. Ось така візитна картка цього, так би мовити, “периферійного” технічного вищого навчального закладу.

В 70-х – 80-х роках залишався одним із флагманів металургійної науки не тільки в Україні, а й в СРСР металургійний інститут. Динаміка зростання якості науково-педагогічних кадрів інституту характеризується такими показниками: у 1970 р. загальна кількість викладачів складала 597 чол., з них 34 – доктори наук, професори, 284 – кандидати наук, доценти; у 1980 р. – відповідно – 588, 42 і 347; у 1990 р. – 604, 50 і 376 [5, 79].

У будівельному інституті в зазначений період основну увагу сконцентрували на підвищенні ефективності роботи аспірантури. Майже 80% прийнятих до

аспірантури мали конкретне уявлення про головні напрямки дисертаційного дослідження, частково, а то й повністю, складені кандидатські экзамени, публікації, заявки на винаходи. Високі вимоги ставилися до наукових керівників аспірантів. З 1976 р. в інституті стало правилом: позбавляти права прийому і керівництва аспірантами тих наукових керівників, у яких попередні підопічні з тих чи інших причин не захистилися. Всі ці та інші заходи призвели до поліпшення роботи аспірантури. Якщо в 1973 р. у відведений термін представлялись і захищались 33% дисертантів, то в 1977 р. – вже 71%, а на початку 80-х років – 77%. Тільки за період з 1986 до 1990 р., на які припадають перші 3 роки керівництва інститутом В.І.Большакова, 17 викладачів інституту захистили докторські, і понад 100 – кандидатські дисертації [1, 120, 132].

У гірничому інституті професорсько-викладацький склад збільшився з 474 чол. у 1970 р. до 511 чол. у 1987 р. Відповідно кількість професорів, докторів наук збільшилася з 34 до 42 чол., а кандидатів наук, доцентів – із 193 до 254 чол. Тільки в 1987/1988 навчальному році тут захищено 4 докторські та 25 кандидатських дисертацій [6, 99, 113].

З 1965 р., коли ДІІТ-у було надано право прийому до захисту докторських дисертацій, тут зроблено важливі кроки щодо збільшення кількості науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації. Уже в 1966-1969 рр. було захищено 4 докторські та 61 кандидатська дисертація. В 1969 р. в інституті працювали 1 член-кореспондент АН УРСР, 13 професорів (з них 11 докторів наук), 131 доцент (з них 127 кандидатів наук), в 1975 р. серед викладачів інституту було 16 докторів наук, 152 кандидати наук, що складало 45% від загальної кількості викладачів, а в кінці 80-х років викладацький склад інституту налічував 1 академіка АН УРСР, 23 професорів і докторів наук, 235 доцентів і кандидатів наук [9, 3].

У порівнянні з 60-ми роками, у кінці 70-х – на початку 80-х років зріс викладацький склад сільськогосподарського інституту зі 195 до 335 чол., в тому числі докторів наук, професорів – з 9 до 20, а кандидатів наук, доцентів – з 76 до 176. У 80-ті роки тенденція на покращення якості викладацького складу інституту збереглася, і в 90-ті роки ДСП ввійшов із такими показниками: на 36 кафедрах працювало 370 викладачів, у тому числі 3 академіки, 2 члени-кореспонденти, 29 докторів наук, професорів, 195 кандидатів наук, доцентів [11, 82, 95].

Сталий приріст науково-педагогічних кадрів в 70-ті – 80-ті роки було забезпечено в медичному інституті. Тільки за 1971-1975 рр. тут було захищено 22 докторські та 100 кандидатських дисертацій. В 1975 р. 63,3% викладачів інституту мали наукові ступені та звання (66 докторів наук, 347 кандидатів наук). 70% кафедр очолювалися докторами наук [20, ф. 19, оп. 66, спр. 122, арк. 115-116]. Тенденція, коли щорічно в інституті захищалося 4-5 докторських і 20-25 кандидатських дисертацій збереглася й у наступні роки. Все це дозволило інституту до 1991 р. сформувати якісний склад науково-педагогічних працівників. При загальній кількості викладачів – 732 чол. викладачі з науковим ступенем склали: доктори наук – 73, кандидатів наук – 453.*

Дещо нижчими ніж в інших навчальних закладах показниками характеризувався викладацький склад хіміко-технологічного інституту. Тут у 1969-1970 навчальному році працювало 367 викладачів, з них 17 докторів наук, професорів і 171 кандидат наук, доцент. У першій половині 70-х років співвідношення чисельності докторів наук до кандидатів наук складало 1:14, в той час, як по Дніпропетровській області цей показник був 1:8 – 1:9. За 1964-1974 рр. було захищено тільки 6 докторських дисертацій, в тому числі за 4 роки IX п'ятирічки – лише 2. 332 кафедр інституту лише 12 очолювалися докторами наук. За 1970-1974 рр. закінчили аспірантуру 158 чол., а захистили або подали дисертації до захисту тільки 52%. У другій

половині 70-х-90-х рр. стан справ у цьому питанні вдалося покращити, і до свого 70-річчя інститут прийшов з такою характеристикою викладацького складу: всього викладачів 454, з них докторів наук і професорів – 51, кандидатів наук і доцентів – 252 [20, ф. 19, оп. 66, спр. 122, арк. 90, 92; 19, 7, 8].

Те ж саме можна простежити й у Криворізькому педагогічному інституті. В 1975 р. із 156 викладачів не було жодного професора, доктора наук, а кандидатський ступінь мали лише 42 чол. (27%), в той час, як середній показник по Міністерству освіти України складав 42%, а по Дніпропетровській області 56%. І в цьому інституті в наступні 25 років було зроблено багато у справі підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, і в кінці 90-х років навчальний заклад нараховував 320 штатних викладачів, з них 38 докторів наук, професорів, 206 кандидатів наук, доцентів [20, ф. 19, оп. 66, спр. 122, арк. 149; 3, 7].

Проведена у вищих навчальних закладах робота з підготовки науково-педагогічних кадрів принесла в досліджуваний період у цілому позитивні результати, як в Дніпропетровській області, так і в Україні. Зокрема, в 1985 р. кількість науково-педагогічних кадрів у ВНЗ України збільшилась у порівнянні з 1965 р. в 2,2 рази, досягнувши 98,2 тис. чоловік. За цей же період кількість докторів наук виросла в 2,4 рази, а кандидатів наук – в 2,7 рази й складала відповідно 3,5 і 41,3 тис. чоловік. Разом з тим не можна вважати нормальним те положення, що питома вага докторів наук серед науково-педагогічних кадрів складала тільки 3,2%, а кандидатів наук – 40% (як зазначалося, цей показник по Дніпропетровській області перевищував 50%).

Важливо було, щоб кожен науково-педагогічний працівник володів високими моральними якостями та глибокою політичною культурою. В прийнятих у досліджуваний період численних

директивних документах підкреслювалось, що необхідно наполегливо формувати у професорсько-викладацького складу науковий світогляд, бажання примножувати досягнення науково-технічного прогресу, широко залучати вчених до пропагандистської роботи, розповсюдження науково-технічних знань.

Насправді ж все було по-іншому. З позицій сьогодення видно ті великі вади в ідейно-виховній роботі з науково-педагогічними кадрами, які мали місце в минулому. Перш за все слід сказати про її надмірну політизацію, догматичний характер і формалізм. Серед вчених, як і в цілому в суспільстві, наполегливо формувалось духовна атмосфера однодумства, будь-яка нестандартна оцінка процесів суспільно-політичного життя оголошувалась відступом від “непорушних основ марксизму-ленінізму”. Все це породжувало психологію посередності в науково-педагогічній роботі.

В науковій сфері широкого розповсюдження набули монополія на істину, протекціонізм, все виразніше проявлялись групові інтереси представників окремих наукових напрямків, відомчі амбіції, що гальмувало відкриття і розвиток справжніх талантів, усереднювало науку. Хіба нормально, що в деяких вищих навчальних закладах 40-50% зарахованих до аспірантури мали в додатках до дипломів про вищу освіту задовільні оцінки? А чим, якщо не відомчими бар’єрами, можна пояснити той факт, що при зосередженні у ВНЗ України майже половини науково-педагогічних працівників із вченими ступенями та званнями та виконанні ними найважливіших наукових досліджень тільки 28 з них на кінець 70-х років були обрані членами-кореспондентами АН УРСР (при загальній їх кількості 136 чоловік)? Мінвуз УРСР клопотав перед Президією АН республіки про надання вищим навчальним закладам 3-5 вакансій академіків і 5-7 – членів-кореспондентів АН УРСР, але безрезультатно.

У досліджуваний період багато що залежало від принциповості позиції, нормальних устоїв і творчої активності наукової інтелігенції. Неодмінною умовою реалізації великих можливостей її наукового потенціалу була вільна думка. Про це в свій час попереджали академіки В.І.Вернадський і О.Д.Сахаров. Перший записав у своєму щоденнику 16 липня 1941 р.: “Потрібно переглянути ... Маркса: він чітко бачив, що людська думка створює виробничу силу ... Але для цього необхідна умова – вільна думка”. А ось пророчі слова другого: “Єдиною істинною гарантією збереження людських цінностей у хаосі некерованих змін і трагічних потрясінь є свобода переконань людини, її моральна спрямованість до добра”. [2, 68-69].

Таким чином, викладений матеріал про підготовку науково-педагогічних кадрів у досліджуваний період показує, що при помітному кількісному та якісному їх ростові в цей період виявились і причини, які стримували вказаний процес. Суспільство, зокрема, не змогло забезпечити відповідний соціально-економічний статус вченим і науково-педагогічним працівникам. Не випадково в кінці 80-х років розпочався масовий виїзд кращих умів країни на роботу за кордон. Незадоволені своїм матеріальним становищем, невлаштованістю побуту, відсутністю ледь-ледь терпимих, за нинішніми світовими стандартами, умов для творчої роботи, відсутністю перспектив, надії на майбутнє, не тільки молоді наукові співробітники, але й імениті професори, а інколи й академіки виїхали на Захід, і перш за все, в США.

У принципі, тут немає нічого особливого. Адже наука та освіта – це загальнолюдські цінності, а обмін ідеями, людьми є неодмінною умовою їх успішного розвитку. Нам є чому навчатися за кордоном. Але бентежить те, що багато виїжджають назавжди. А це вже “витік умів”.

Які ж висновки слід зробити з досвіду розвитку наукового потенціалу ВНЗ у другій половині 40-х – 80-ті роки? Головний із них,

на нашу думку, полягає в тому, що основними умовами відповідності вищої школи та її наукового сектору кращим світовим стандартам є могутня матеріально-технічна база, яка базується на новітніх досягненнях науково-технічного прогресу, а також висококваліфікованому складі науково-педагогічних працівників. А це потребує обдуманого інвестиційної політики держави. Суспільство, яке заощаджує на науці та вищій освіті, приречене на призволяче.

Систематизований у даному розділі матеріал приводить також до висновку, що вищим навчальним закладам повинні бути "розв'язані руки" у витраті отримуваних із держбюджету, а також за рахунок прибутку від наукових досліджень коштів на розвиток та зміцнення своєї матеріально-технічної бази. Причому вирішення проблеми не обмежується тільки наданням автономії вищим навчальним закладам, але й вимагає створення відповідних структур, які займаються будівництвом об'єктів науки та вищої школи, оснащенням їх новітніми приладами та обладнанням.

Практика періоду застою переконливо показала негативний вплив на зміни в якісному складі науково-педагогічних працівників ВНЗ загального консерватизму, адміністрування в сфері науки та вищої освіти. Подолати ці явища до кінця поки що не вдається. Зазвичай науковий ріст талановитої молоді стримується штучно перешкодами організаційного та психологічного характеру, блокується вузькими груповими інтересами. Вирішення даної проблеми залишається однією із найскладніших та першочергових завдань реформи вищої школи. Важливо гарантувати та реалізувати свободу творчого пошуку, автономію наукової діяльності, матеріальне забезпечення і моральне стимулювання праці робітників вищої школи.

Нарешті, ще один із висновків полягає в тому, що як стан матеріально-технічної бази ВНЗ, так і рівень компетентності науково-педагогічних кадрів залежать від міцності зв'язку вищої школи з академічною,

галузевою наукою та виробництвом. Характерне для досліджуваного періоду відомче роз'єднання привело до серйозного перекоосу в фінансуванні галузі науки й наукового обслуговування, причому не на користь вищої школи. В той же час відсутність тісних зв'язків ВНЗ з академічними, галузевими НДІ та виробництвом стало причиною того, що переважна більшість вчених навчальних закладів недостатньо знала виробництво, сучасні технології.

Література та джерела

1. Академії будівельних кадрів – 75 років: Нарис історії Придніпровської державної академії будівництва та архітектури / За редакцією заслуженого діяча науки і техніки України, доктора технічних наук, професора В.І.Большакова; авторський колектив: Г.Г.Кривчик (керівник авт. колективу), В.С.Алефіренко, В.А.Бабенко та інші. – Дніпропетровськ: 2005. – 416 с.
2. Британ В.Т. Организация вузовской науки. Опыт и уроки. – К.: 1992. – 168 с.
3. Буряк Володимир. Криворізький державний педагогічний університет: сьогодення і перспективи // Рідна школа. 2000. № 9. С. 6-8.
4. Вища школа Української РСР за 50 років. У двох частинах (1917-1967 рр.) Частина друга (1945-1967 рр.) – К.: 1968. – 538 с.
5. Государственная металлургическая академия Украины. История становления вуза и развития его научно-педагогических школ / Под редакцией академика НАН Украины Ю.Н.Тарана – Жовнира. – Днепропетровск: 1999. – 316 с.
6. Днепропетровский горный институт. Исторический очерк в двух книгах. Книга I. История и развитие (1899-1989) / Под редакцией д.т.н. А.А. Ренгевича, канд.ист.н. М.П. Теселько. – М.: 1990. – 345 с.
7. Дніпропетровська державна медична академія. 1916–2001 / Упорядник – член-кореспондент АМН України О.В. Люлько. За редакцією академіка АМН України Г.В. Дзяка – Дніпропетровськ: 2001. – 816 с.
8. Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту (1980-2000). – Дніпропетровськ: 2000. – 22 с.
9. Днепропетровский ордена Трудового Красного Знамени институт инженеров железнодорожного транспорта имени М.И.Калинина / Под редакцией В.А. Каблукова. – Днепропетровск: 1987. – 16 с.
10. Ефименко Г.Г., Красников В.М., Новоминский А.Н. Высшая школа Украинской ССР. Успехи, проблемы развития. – К.: 1978. – 328 с.
11. Історія Дніпропетровського державного аграрного університету / Відп. ред. М.Т. Масюк. – Дніпропетровськ: 1997. – 150 с.

12. Історія Дніпропетровського національного університету/Голова редколегії проф. М.В. Поляков, науковий редактор проф. С.І. Світленко. 3 вид., перероб. і доп. – Дніпропетровськ: 2003. – 232 с.
 13. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. В 15 томах. Т. 8-15. М.: 1985-1989.
 14. Криворожский горнорудный институт. Краткий исторический очерк (1922-1992); Сост.: Н.И. Боярко, В.Ф. Бызов, Г.И. Ванина и др. – М.: 1992. - 207 с.
 15. Куліш А.І. Легенди ДПТ-у. – Дніпропетровськ: 2005. – 460 с.
 16. Маланчук В.Ю., Попов В.М., Новомінський А.Н. Вища школа УРСР. Здобутки і перспективи (1966-1970). – К.: 1971. – 148 с.
 17. Нариси історії Дніпродзержинського державного технічного університету. До 80-річчя створення вузу. / Авт. колектив: академік А.П. Огурцов (керівник авт. колективу), проф. Р.І. Ветров (заступник керівника), акад. Л.М. Мамаєв і інші. – Дніпродзержинськ: 2000. – 272 с.
 18. 50 лет Днепрпетровского медицинского института / под редакцией проф. И.И.Крыжановской / - К.: 1967. – 380 с.
 19. Український державний хіміко-технологічний університет. Літопис. 1930-2005/ Голова редакційної колегії М.В. Бурмістр/. – Дніпропетровськ: 2005. - 194 с.
 20. Державний архів Дніпропетровської області: Фонд 19 (Дніпропетровський обком компартії України); Фонд 18 (Дніпропетровський міськком Компартії України). Фонд 42 (Жовтневий райком Компартії України м. Дніпропетровська).
 21. Багатотиражні газети ВНЗ Дніпропетровщини.
- * Таблицю складено з використанням джерела [20, ф. 19, оп. 5, спр. 360, арк. 47].
- * Див. “Молодий будівельник”. 1970. 9 грудня; Артемівськ. 1970. 6 червня.
- * Исаенко Н.Ф. Студент-металлург в СНО// Вестник высшей школы. – 1969. № 1. с. 52.
- ** “Дзержинець”. 1968. 16 листопада.
- * О.П. Чекмарьов у 70-ті роки став академіком АН СРСР, Героєм Соціалістичної Праці.
- ** Учені вузів Української РСР. – К.: 1968. с. 16.
- * Вірність Гіпократу: Альманах Дніпропетровський медичний інститут (1916-1991) / За ред. Л.В. Новицької – Усенко. – Дніпропетровськ. 1991. с. 4.